

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Михаил Иванов Груев – Софийски университет „Св. Климент Охридски“/ Държавна агенция „Архиви“, хабилитиран в
Професионално направление 2.2. „История и археология“ за
придобиване на образователната и научна степен „доктор“ по
Професионално направление 2.2. „История и археология“ с кандидат:
Кемал Сюлейман Рашид

Кандидатът е представил за защита в Департамент „История“ на Нов български университет дисертационен труд на тема: „**Политико-дипломатически отношения между България и Турция в периода от 1918 до 1930 г.**“. Дисертацията е с обем 198 страници и 20 страници приложения. Дотолкова, доколкото последните представляват копия на известни и популярни снимки на обществени и политически дейци от България и Турция или са директно сканирани от документалното издание на Главно управление на архивите от 2000 г., струва ми се, че те са безсмислени, поради което няма да бъдат обект на рецензията. Работата е структурирана в увод, четири глави, заключение и източници. Всяка от главите е разделена на няколко параграфа, като в номерацията на някои от тях има объркване. Част от главите започват без заглавие на параграфа и по-надолу се появява следващ &1, докато при други не е така.

Дисертационният труд е посветен на проблем който общо взето не е нов нито в българската, нито в турската историография. Тъй като изследваните проблеми косвено са свързани и с личността на Мустафа Кемал Ататюрк, може да се твърди, че някои от аспектите им дори са преекспонирани в различни по-обща изследвания. Въпреки това, следва да се отбележи, че подходът тук е малко по-различен. Поради явно отличното владение от автора на турския език, той е предложил един сравнителен прочит на тази проблематика, опирайки се едновременно върху турски и български източници. Подобен подход е бил възможен само за част от българските автори, работили в годините преди Втората световна война, владеещи турски, но не разполагащи с голяма част от известната днес документация. В този смисъл дисертантът е съумял да привлече нови източници, върху които да построи изследването си, стъпил е и върху доста разнолика като характер и послания литература, старал се е да не изпуска от внимание нито

българския, нито турския поглед. Затова и методологически изследването редува проблемно-аналитичния със сравнителния метод и резултатите в прилагането им са добри. В увода той се е спрял на значимостта на темата в контекста на общия ход на събитията на Балканите и в Мала Азия около края на Първата световна война. Както е известно, и за двете държави, наредили се неблагоприятно на страната на победените, настават тежки дни. Авторът се е постарал да представи цялата драматичност на момента, в който двете страни, въпреки натискът на Антантата, установяват най-напред неофициални, а впоследствие и официални отношения, сътрудничат си доколкото е възможно и се опитват заедно да избегнат жестоката присъда на победителите. Още тук дисертантът декларира очевидните си симпатии към личността и делото на Ататюрк, а донякъде и на Стамболийски, които проличават и по-нататък в изложението. Отбелязвам този факт не защото не споделям мнението му, а защото ми се струва, че един академичен текст следва да се стреми, доколкото е възможно, към по-голяма безпристрастност и ценностна неутралност. По-нататък в увода е направен преглед на съществуващата литература. Той, а и приложената в края на текста библиография, показват много добро познаване на по-старите автори, работили по темата, но и доста пропуски в по-новата българска литература. Така например наскоро излезли студии и монографии на Людмил Спасов, Димитър Гюдюров, Йомер Туран и др. не се познават и цитират, а вместо тях се правят позовавания на по-стари техни статии върху по-частни проблеми. Определено съществува дефицит и на цитиране на по-общата балканистична историография и по-специално изследванията на Мария Тодорова, Стойчо Грънчаров, Халил Берктай и др. Те биха могли да дадат по-широк контекст и по-дискурсивен интерпретативен ключ. Обикновено в тази част на изследването се обосновават и хронологическите му граници. Тук обаче не срещнах нещо подобно, а и за себе си не успях да си обясня защо горната хронологическа граница на изследването е 1930 г. и с какво точно е свързана. Това е и първият ми въпрос към дисертанта.

Първата глава от изложението е посветена на първите неофициални контакти между правителството на Стамболийски и анкарското правителство в разгара на Гръцко-турската война от 1919 – 1923 г. Рашид обаче дава и по-широката предистория на проблема като разширява изложението по посока на Мудроското примирие и Севърския договор. Това е и една от най-приносните части на работата, тъй като тук е включена неизвестна или малко известна

фактология около противоречията и скритата конкуренция между съюзниците от Антантата, опитите на цариградското правителство да лавира между тях и създаването на алтернативен център на власт, каквото представлява анкарското правителство. По-нататък авторът се спира на също така малко известните тайни пратеничества на българския премиер Стамболийски до Мустафа Кемал, както и на директната военна и стопанска помощ, оказвана от българска страна на Турция по време на войната ѝ за независимост. Макар в тази част на изложението да личи отлично познаване на материята, следва да бъдат отбелязани и някои грешки и неточности, отнасящи се към добре известни факти. Така например на с. 25 е записано, че Ньойският договор е подписан на 27 септември 1919 г., а това се случва през ноември, на с. 51 е казано, че превратът срещу правителството на Стамболийски е извършен на 9 април 1923 г., а това се случва през юни. Отново на с. 25 се казва, че по силата на този договор България, освен останалите територии, губи и Струмишкия окръг, но следва да се отбележи, че тя губи само част от него, включваща града Струмица и околностите му, а остатъкът от окръга, представляващ цялата днешна Благоевградска област, остава в границите ѝ. На с. 26, говорейки за османските загуби в Първата световна война се твърди, че империята губи 20 % от населението си (което е невероятно голям процент), възлизащо на 772 000 души. Не е посочено откъде авторът е взел тези цифри, но от тях излиза, че населението на империята се състои от по-малко от 4 млн. жители.

Втората глава от работата е посветена на мястото на двете държави – България и Турция – в международните отношения в условията на Версайско – Вашингтонската система. Тук централно място е отделено на преговорите в Генуа, които представляват сериозен пробив в очертания от победителите нов ред в Европа и в света. Макар тази плетеница от събития да е доста важна, особено за Турция, струва ми се, че тук е направено ненужно отклонение по посока на съветско-германските отношения, а и на цялата обстановка в Европа (с. 67 - 76). Тази част от работата стои като своеобразна „кръпка“. Ефектът в тази посока се подсилва и дългия цитат на с. 69 – 70 от мемоарите на участник в конференцията, който няма нищо общо с основното изложение.

Може би най-приносната част от работата е третата глава, посветена на дългите преговори, подписването и ратифицирането на българо-турския договор за приятелство през 1925 – 1926 г. По тази логика авторът е

обособил три параграфа. В първия той подробно и фактологически точно пресъздава предисторията на договора и на започнатите предварителни преговори с анкарското правителство още от управлението на БЗНС. Подчертан е и определено задържащият ефект върху преговорния процес, получил се след Деветоюнския преврат. Дисертантът вярно е очертал новата фаза, в която навлизат преговорите, след изпращането на Симеон Радев на дипломатическа служба в Анкара. И тази част от изложението обаче не е лишена от сбъркани дати на важни събития. Така например на с. 92 Априлският атантат в кадедралата „Св. Крал“ е посочено, че е през 1924 г., а назначаването на кабинета на А. Ляпчев е датирано на 4.06, вместо на 4.01.1926 г. Във втория параграф Рашид доста подробно и изчерпателно е анализирал самия договор. Тук той влиза в спор с един от изявените изследователи на проблема – Людмил Спасов, а и с други български автори, интерпретиращи договора по-скоро като дипломатически неуспех и дори провал на Симеон Радев и българската страна, най-вече в частта му по обезщетяването на имотите на тракийските бежанци. Приветствам дисертанта за декларираната от него собствена гледна точка, както и за усилията му да я аргументира. Споделям и виждането му, че за да се стигне до някакъв вид договореност по принцип са необходими отстъпки и от двете страни. Не мога обаче да се съглася, че решаването на каквито и да било междудържавни проблеми би могло да става за сметка на собствеността на гражданите им. Защото в същността си Ангорският договор и неразделната от него Конвенция по установяването представляват разпореждане на двете правителства с имущества, които не са тяхни. Затова бих попитал дисертанта как тези негови клаузи се съотнасят към прокламираната неприкосновеност на частната собственост в конституциите и двете договарящи се страни? Разбира се, давам си сметка, че в случая става дума за сложна международно правна и частно правна материя, която продължава да бъде открит въпрос в двустранните отношения между България и Турция. В тази връзка бих препоръчал на автора да се запознае и с протоколите на двустранните дипломатически комисии, съхранявани в архива на МВнР, които интерпретират именно проблемите, наследени от договора.

Последната, четвърта глава от изложението е посветена на положението на българските турци и дейността на различните техни религиозни, културно-просветни и спортни организации в България през разглеждания период. Тук дори границите на изследването са разширени до Деветнадесетомайския

преврат от 1934 г., а в някои случаи и до началото на Втората световна война. На пръв поглед включването на тази материя в изложението представлява отклонение от заявената в заглавието тема и сама по себе си е проблем, който заслужава самостоятелно монографично изследване. Доколкото обаче самата турска общност в България представлява своеобразен „скачен съд“, в който се преливат всички проблеми на двустранните отношения и по специфичен начин се оглеждат редица вътрешнополитически събития и в България, и в Турция, струва ми се, че включването му е напълно удачно. Имам обаче сериозни забележки и препоръки по отношение на самото съдържание. На първо място, според мен, изложението следваше да започне с един параграф, посветен на демографските процеси сред турската общност в България през междувоенния период. Миграцията на българските турци към Турция мимоходом се споменава на няколко места в текста, но този проблем, така наречените пуш- и пул-фактори в демографията и съпътстващите го процеси, така и не получават осветляване. Факт е, че по тези проблеми вече е натрупана значително количество литература, но включването им би обогатило изложението и би обяснило много от описваните събития. Авторът все пак се е опитал да очертае и социалните процеси сред турската общност по това време, които в основни линии са общи с проблемите на българското село като цяло. Струва ми се обаче, че в тази част от изложението доста безкритично той се позовава на Хюсеин Мемишев и на неговия труд за „участието на българските турци в борбата срещу фашизма и капитализма“. Казаното се отнася и до сочените от него, а и от други автори от това време, 5000 избити по време на Септемврийските събития 1923 г. (с. 132).

Другият съществен проблем тук, а и в цялата работа, е представянето на кемализма единствено като идейно и културно течение, което мирно и постепенно завладява умовете и сърцата на турците, а и на останалите мюсюлмани в България. Дейността на кемалистката въоръжена пропаганда и на четите, които кръстосват Родопите чак до началото на 30-те години, въобще не е предмет на изложението. В иначе обстойно цитирания от автора фонд 176К на ЦДА има достатъчно много информация за този тип пропаганда на кемализма. Проблемът, както е известно, е тясно свързан и със ситуацията в Западна Тракия непосредствено след Първата световна война, където първоначално турци и българи си сътрудничат и единодействат срещу гръцката окупация на областта. Тук бих препоръчал ползването на документалния сборник, съставен от Вълчо Златилов и озаглавен: „Българи и

турци въстават срещу Ньойския диктат“. Там е показано как част от турските командири и функционери на т. нар. Западнотракийско правителство впоследствие се превръщат в ядро на тези чети, които, прехвърляйки се в България, се явяват в ново качество. Именно те стават ударната сила в очерталия се вътрешен конфликт срещу т. нар. старотурци, чиито основен стожер е Главното мюфтийство. Този конфликт, макар и не в дълбочина, все пак е представен от автора, макар че не бих се съгласил, че най-дълго задържаляят се на поста си главен мюфтия през този период запазва неутралитет по отношение на кемализма, както твърди той (с. 160). Имам и някои по-дребни забележки и препоръки по тази част от изложението, които ще предам направо на дисертанта.

Заключението повтаря основните тези и изводи, направени в изложението. Авторефератът вярно отразява съдържанието на основния текст.

Всичко казано дотук ме оставя със смесени чувства по отношение на качествата на дисертационния труд. Без съмнение той се нуждае от сериозна преработка и допълнение. От друга страна, безспорен факт е, че авторът е вложил огромен труд, оригиналният характер на работата също не буди съмнение. В този смисъл бих препоръчал положителна оценка, която кандидатът да потвърди по време на своята защита.

Рецензент:

/доц. д-р Михаил Груев/